

МАЛОВІДОМІЙ ЕПІЗОД З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ВІДНОСИН (МІСІЯ ТЕОФІЛЯ ОКУНЕВСЬКОГО ДО УГОРЩИНИ НА ПОЧАТКУ 1919 РОКУ)

Перша світова війна та піднесення національно-визвольних рухів привели до зміни політичної карти Європи. На уламках Австро-Угорської та Російської імперій виникли нові держави. Одні з них спромоглися зберегти свою державність, інші неудовзі втратили її. Доля нових державних утворень значною мірою залежала від міжнародних умов, що склалися в останній місяці війни в повоєнній Європі.

У плані дипломатії країн Західної Європи не входив розпад Російської імперії і створення національних держав, оскільки в такому разі союзник у війні проти Німеччини та Австро-Угорщини був би втрачений. Країни Антанти схилилися до відбудови сильної Росії. Саме тому державному існуванню поневолених націй Росії, котрі також здобули незалежність у 1917—1918 рр., чинилися перешкоди. Закономірно, що її проголошення Української Народної Республіки (УНР) було зустрінуто як небажану подію в європейському розвитку. Ще більш негативним фактором у стабілізації становища УНР на міжнародній арені стала угода, укладена 9 лютого 1918 р. українським національним урядом з Центральними державами у Брест-Литовську.

Одним із головних питань, що обговорювалися у ході переговорів представництв УНР, Німеччини та Австро-Угорщини у Брест-Литовську, було територіальне. Делегація УНР на чолі з Всеvolodom Голубовичем добивалася проведення референдумів у Галичині, Буковині та Закарпатті¹, відповідно до їх результатів, вироблення та втілення у життя програми дій державного будівництва України. Реакція країн — учасниць переговорів на ці вимоги була недвіднозначною: Німеччина повелася стримано, делегації Росії, Болгарії та Туреччини — нейтрально, Австро-Угорщина була обурена. Голова австро-угорської делегації граф Чернін заявив про готовність визнання самостійності УНР, якщо вона погодиться на кордони, що існували між Австро-Угорщиною та Росією до початку Першої світової війни. Згодом до позиції Австро-Угорщини щодо недоторканості її кордонів приєдналась Німеччина. Становище української делегації погіршилося у зв'язку з наступом у січні 1918 р. більшовицьких військ на Київ і захопленням Румунією Бессарабії та ряду районів Одещини. Делегація УНР змушенна була зняти з порядку денного питання про кордони з Австро-Угорщиною. Правда, граф Чернін наприкінці січня наголошував, що саме через його позицію вимоги українців щодо Закарпаття в ході переговорів у Брест-Литовську були зняті і більше не виникали¹.

¹ Дорошенко Д. І. Історія України 1917—1923 рр.: В 3 т.— Ужгород, 1932.— Т. 1.— С. 297, 299—303.

У ніч з 8 на 9 лютого уряди Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Туреччини підписали мир з Україною. Водночас Україна та Австро-Угорщина уклали таємне доповнення до цього, де йшлося про об'єднання земель Галичини та Буковини в один коронний край і приєднання його до УНР. Від обговорення єдиного питання щодо Закарпаття Угорщина категорично відмовлялася. Таємним доповненням уряди обох держав зобов'язалися забезпечити національні права українців в Австро-Угорщині та поляків, німців і євреїв в Україні².

Однак Австро-Угорщина не поспішала з ратифікацією мирного договору з Україною. Політиками Будапешта керувала обережність: сильна Українська держава могла стати небезпечною для Австро-Угорщини через невирішеність питання про статус Закарпаття. Наприкінці липня 1918 р. в односторонньому порядку австро-угорський уряд анулював таємний протокол з УНР³.

Українська національна революція піднесла на боротьбу її українців західно-українських земель, що перебували під владою Австро-Угорської монархії. Згідно з правом самовизначення націй, проголошеного державами Антанти, 18 жовтня Українська парламентська репрезентація скликала у Львові загальні збори політичних і громадських діячів Галичини та Буковини, на яких було обрано Українську національну раду. Вона мала представляти інтереси українського народу Австро-Угорщини. З усіх частин України в найтяжчому становищі перебувало Закарпаття. Влада Угорщини була для нього тяжким гнітом. Образий угорським урядом політичний напрямок — мадяризація — низив українську культуру, економічне життя, будь-які прояви політичної активності. Саме тому представники угорських українців не змогли дістатися на установчі збори, однак надіслали листа, в якому висловлювалась солідарність з прагненнями галичан та бажання належати до Української держави: „Значить, що ви, наші рідні браття повинні стати за нами і з'єднати з собою. Наш нарід доживає того спасення, щоби вже раз висвободитися від ярма другого народу“⁴.

Після довгих дебатів було проголошено створення на етнографічно українських землях Австро-Угорщини незалежної Української держави: „Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяню з влученням Лемківщини, північно-західної Буковини з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини — творить одноцілу українську територію“⁵.

Політичні сили Закарпаття прагнули до об'єднання з Галичиною та соборного Україною. Так, у кінці жовтня з Ужгорода до Української парламентської репрезентації у Відні провідним народовцем Августином Волошином був віslаний Августин Штефан з дорученням зібрати інформацію та отримати вказівки щодо подальшої діяльності політичних сил Закарпаття. Після обміну думками представників Української парламентської репрезентації з А. Штефаном було вирішено негайно приступити до створення „Народних рад“ і міліції, але так, щоб не провокувати угорців, які б не мали приводу активно

² Дорошенко Д. І. Історія України...— С. 318—319.

³ Держалюк М. С. Угорські демократи проти тоталітаризму 20—30-х рр.— К., 1993.— С. 13.

⁴ Цит. за: Лозинський М. Галичина в рр. 1918—1920 // Українська революція. Розвідки і матеріали.— 1922.— Кн. V.— С. 59.

⁵ Цит. за: Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918—1923 роках.— Філадельфія, 1956.— С. 84.

виступити проти цього руху. Наступна нарада мала відбутися в Будапешті, на яку делегат Парламентської репрезентації мав привезти подальші інструкції. Однак через розвал Австро-Угорської монархії зустріч не відбулася⁶.

Наприкінці жовтня 1918 р. Австро-Угорська монархія зазнала повного краху. До влади в Угорщині прийшли представники незалежної та радикальної партій. Уряд очолив граф М. Карой. З листопада поблизу італійського міста Падуї було підписано від імені вже незалежної монархії перемир'я з державами Антанти. Демаркаційна лінія встановлювалась лише з Австрією і не зачіпала угорських кордонів. Сотоварищи отримали право пересування військ та окупації будь-якої частини країни⁷.

Угорський уряд не брав участі в переговорах у Падуї, хоч військове командування підписало перемир'я і від його імені. Уряд вважав за необхідне укласти окрему угоду з уже незалежною Угорщиною, сподіваючись на більш вигідні умови. Угорська делегація на чолі з прем'єром уряду М. Карой прибула 7 листопада до Белграда, де містився штаб головнокомандувача французької балканської армії генерала Франшиє Д'Еспере. У результаті переговорів 13 листопада була підписана Белградська воєнна конвенція, що складалася з 18 пунктів і включала в себе найважливіші положення угоди в Падуї⁸. окрім того, встановлювалась нова демаркаційна лінія на півдні і південному сході від ріки Драви до ріки Савої, тобто лише на ділянці зіткнення з французькими, сербськими і румунськими військами. Кордони на півночі і на північному сході не встановлювались, що зберігало надію угорських політичних кіл втримати колишні кордони у цій частині. Згадка в конвенції про те, що угорська адміністрація зберігається і на територіях за демаркаційною лінією, дозволяла членам угорського уряду сподіватися зберегти владу на всій території Угорщини.

11 листопада Німеччина підписала перемир'я. Перша світова війна завершилась. 16 листопада Угорська національна рада проголосила Угорщину республікою. Уряд М. Карой обрав „вільсонізм“ принципом своєї зовнішньої політики і сподіався за допомогою країн Антанти і США зберегти „велику Угорщину“. Однак США, Англія, Франція та Італія не реагували на пропозиції угорського уряду встановити дипломатичні відносини. Намагаючись вийти з зовнішньополітичної ізоляції, Угорщина встановила дипломатичні контакти з Австрією і нейтральною Швейцарією, прагнучи за їх допомогою налагодити зв'язки з країнами-переможцями⁹.

Уряд Угорщини діяв і в інших напрямках. У кінці 1918 — на початку 1919 р. його представники вели конфіденційні переговори з політичними колами територій, що раніше входили до складу Угорщини — південно-слов'янських областей, Трансильванії, Словаччини — з метою переконати їх залишились у складі „великої Угорщини“. Проте ці переговори успіху не мали, а на вказані території поступово були введені відповідно сербські, румунські і чеські війська. Демаркаційна лінія зі Словаччиною була встановлена Антантою в останній декаді грудня 1918 р.¹⁰.

⁶ Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918—1923 роках.— С. 99.

⁷ История Венгрии: В 3 т.— М., 1972.— Т. 3.— С. 69.

⁸ Краткая история Венгрии. С древнейших времен до наших дней.— М., 1991.— С. 321.

⁹ История Венгрии.— Т. 3.— С. 71.

¹⁰ Краткая история Венгрии...— С. 321.

Розпад Австро-Угорської імперії створив українцям умови для побудови власної держави. 13 листопада 1918 р. українські національні сили офіційно проголосили створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Ця подія була зустрінута поляками з відвертою ворожістю, яка вилилася у війну. Відродження польської державності спричинило і відновлення польських великоодержавницьких прагнень, що проявилися насамперед в експансії на схід: на українські, білоруські та литовські землі. Польща пред'явила свої претензії на територію Східної Галичини, вимагаючи кордонів, що існували до першого поділу Речі Посполитої, тобто до 1772 р.

Присутність у містах та селах Закарпаття Українських Січових Стрільців та інших українських військових з'єднань прискорила пробудження національної свідомості населення. Українці Закарпаття розпочали державне будівництво на своїй території шляхом створення Народних рад. 9 листопада в Любовні під проводом Омеляна Невицького відбулося велике українське народне віче Надпопрадщини, на якому було прийнято ухвалу про відокремлення від Угорщини. Створену Руську народну раду очолив О. Невицький. Через деякий час ця Рада перебралася до Пряшева (місто Прешов на території сучасної Словачької Республіки), де поповнилася представниками всіх округів західної Карпатської України. Відокремлення українських земель від Угорщини домагалися округні віча в Бардієві (27 листопада), Свиднику (29 листопада), Стропкові (30 листопада), Межилаборцах (2 грудня), Гуменному (3 грудня)¹¹.

У східній частині Карпатської України відбувалися аналогічні процеси. 8 грудня Свалявська Руська народна рада під проводом Михайла Комаринського заявила на вічі у Сваляві про підтримку Української державності¹². 18 грудня Михайло Бращайко скликав крайові збори представників східної Карпатської України в Марамороському Сигіті (місто Сигетул-Мармацієй на території сучасної Румунії). На зборах одноголосно було прийнято ухвалу про відокремлення від Угорщини і висловлено протест проти приєднання до будь-якої чужої держави. Обрану на зборах Марамороську Руську народну раду очолив М. Бращайко. Також було прийнято ухвалу про скликання 21 січня 1919 р. в Хусті „Загального Собору усіх русинів живущих в Угорщині“ — по одному представникові від тисячі чоловік¹³.

На території Закарпаття були прихильники й інших політичних орієнтацій. На початку листопада в Ужгороді виникла Рада рутенів Мадьярій, що проголосувала свою метою утримання краю в складі Угорщини. У Пряшеві була створена Карпато-руська центральна рада, лідери якої підтримували ухвалу конгресу закарпатських емігрантів у Скрантоні (США, листопад 1918 р.) про включення Закарпаття на автономних правах до складу Чехо-Словачької Республіки¹⁴.

Таким чином Народні ради Старої Любовні, Сваляви, Сигіта від самого початку стояли на позиціях єдності Закарпаття з Українською державою. Про наявність на території Закарпаття тенденцій до самовизначення і створення власної держави підкресловав і русофіл М. Бескід у своїй праці „Карпато-русская древность“. Він назначав, що „готувались меморандуми і навіть

¹¹ Карпатська Україна. Географія — історія — культура.— Нью-Йорк, 1972.— С. 98.

¹² Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918—1923 роках.— С. 99.

¹³ Карпатська Україна.— С. 98.

¹⁴ Історія Української РСР: У 8 т.— К., 1977.— Т. 5.— С. 530—531.

виробився план, але його здійсненню завадила братовбивча війна, що вибухнула за Карпатами¹⁵.

Угорський уряд, щоб не втратити української частини Угорщини, вирішив надати їй автономію. 21 грудня офіційна угорська газета під номером „Х“ опублікувала так званий „десятий закон“, який визнавав повне право самовизначення за „руським народом, що проясиває на території Мадьярії“. Для здійснення цього права з комітатів Мараморош, Угоча, Берег і Унг була створена автономна область під назвою „Руська Країна“. Долю решти українських комітатів мала вирішити Паризька мирна конференція: це території Земплинської, Шарішської, Абауйторської, Турнянської і Спілєсської жуп. Автономним законодавчим органом мала бути „Руська народна рада“. Виконавча влада належала губернаторові, якого призначав центральний уряд. В угорському кабінеті міністрів мав засідати міністр для справ „Руської Країни“¹⁶. Проведення автономії не пішло далі того, що угорський уряд призначив губернатором Августина Штефана, міністром для справ „Руської Країни“ — Ернеста Сабова і віце-міністром просвіти Гіядора Стріпського¹⁷.

Утворення „Руської Країни“ не вдовольнило угорських українців. Ідея злукі з усіма іншими землями України і тут здобувала ґрунт. На засіданнях першої сесії Української національної ради 3 січня 1919 р. у Станиславові, де було схвалено акт з'єднання ЗУНР та УНР, прибули також представники угорських українців. Один з них виступив з привітанням, у якому наголосив: „Наше серце тягне до України [...]. Нехай живе одна одностайна Україна!“¹⁸. Віче українців 4 січня в Марамороши-Сигіті схвалило заяву своїх представників у Станиславові про бажання приєднатися до єдиної соборної держави¹⁹.

Галицький уряд не збирався відмовлятися від Закарпаття, а в першій половині січня здійснив спробу силою повернути втрачені землі. Правда, через боротьбу на польському фронті Державний Секретаріат не міг вислати значну кількість військових сил на Закарпаття для підтримки визвольних змагань українців. Отже, в січні на Закарпаття вирушили дві воєнні експедиції з Галичини — з Коломиї та Станиславова, до яких після переходу Карпат приєдналися місцеві добровольці. Перша експедиція зайніяла 7 січня Ясіння, розбилася 17 січня угорців під Раховом і зайняла Сигіт, але змушені були перед наступом угорських частин і румунської бригади з великою втратами відступити. Друга зайніяла Мукачеве, але знову ж таки перед угорською військовою перевагою з втратами змушені були відступити²⁰. Протягом п'яти місяців у горах проприємалася лише ясінська „Гуцульська Республіка“, мабуть, через неможливість вільного доступу до неї²¹.

Державний Секретаріат двічі (12 і 17 січня) обговорював на своїх засіданнях ситуацію, що склалася. Було вирішено вислати до Будапешта делегацію і ноту, що згідно з правом на самовизначення „висилаєм війська з ціллю обсадження“ території для випередження польської та румунської окупації, а остаточне

¹⁵ Бескид Н. А. Карпаторусская древность.— Ужгород, 1928.— С. 15—16.

¹⁶ Закон опублікований в монографії: Стерчо П. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919—1939 роках.— Торонто, 1965.— С. 225—227.

¹⁷ Лозинський М. Галичина в рр. 1918—1920.— С. 59.

¹⁸ Там само.— С. 60.

¹⁹ Дорошенко Д. Угорська Україна.— Прага, 1919.— С. 28.

²⁰ Республіка.— 1919.— 29 квітня.

²¹ Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918—1923 роках.— С. 101.

рішення залишається за мирною конференцією²². До Будапешта з відповідною нотою, підписаною С. Голубовичем та Л. Цегельським, вийшов Т. Рожанковський. 18 січня представник ЗУНР у Будапешті Я. Бібрович передав ноту урядові Угорської Республіки²³.

На тому ж другому засіданні від 17 січня було вирішено послати в Угорщину з дипломатичної місією члена Української національної ради Теофіля Окунєвського²⁴. Теофіл Окунєвський (1857—1937 рр.), адвокат, народився в Радивицях (Буковина), співзасновник Української радикальної партії, а з 1899 р. член Української національно-демократичної партії. У 1897—1900 рр. та 1907—1918 рр. виконував функції посла до австрійського парламенту, з 1889—1900 і 1913—1914 рр. був послом до галицького сейму. Виступав адвокатом М. Січинського перед судом у Відні²⁵.

На виклик Державного Секретаріату 20 січня 1919 р. Т. Окунєвський прибув до Станіславова, а вже 24 січня вийшов до Будапешта. Про свою поїздку він написав докладний звіт, який і пропонуємо далі з відповідними коментарями. Після повернення з поїздки Т. Окунєвський у перших числах лютого доповідав на засіданні ради Державного Секретаріату, на якій були присутні голова дипломатичної місії в Угорщині, призначений урядом Директорії УНР, Микола Галаган, делегація закарпатських українців на чолі з М. Бращайком²⁶.

Делегація з Закарпаття прибула до Станіславова для ознайомлення уряду ЗУНР з ухвалою всенародних зборів угорських українців, які відбулися 21 січня у Хусті. Збори стали маніфестацією їх прагнення до єдиної соборної Української держави. У них взяли участь 420 делегатів. Було схвалено ряд резолюцій, які стверджували об'єднання комітатів Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шаріш, Спіш і Абауйторна з соборного Українського; невизнання українським народом Угорщини „десятого закону“ про „Руську Країну“, „бо ухвалено його без волі народу і без його заступництва“. У резолюції висловлювалось прохання, „щоби українське військо обсадило комітати, заселені українцями [...]“. окрім цього, збори привітали угорський національний уряд, який, стоячи на демократичних засадах, визнав право самовизначення народів і не вживає „ніяких насильств проти політичного організування українського народу і проти висловлення його правдивої волі“²⁷. Збори обрали Центральну народну раду і надали їй повноваження „заступати угорських українців“. Очолив її уже згадуваний М. Бращайко, адвокат із Рахова. Збори призначили делегацію на Паризьку мирну конференцію на чолі з адвокатом з Хуста Юлієм Бращайком.

Метою лютневої наради Державного Секретаріату було заслухати інформацію Т. Окунєвського та визначити напрям політики щодо Закарпаття. За спогадами участника наради М. Галагана, Т. Окунєвський надав інформацію про ставлення до української справи різних значних осіб з парламентських та урядових кіл Угорщини. Голова української дипломатичної місії в Угорщині з виступу Т. Окунєвського зробив висновок, що українсько-угорські відносини

²² Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. 257, оп. 2, спр. 1449, арк. 2; спр. 1458, арк. 8.

²³ Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини // Україна в минулому.— Вип. 7.— Київ; Львів, 1995.— С.35.

²⁴ ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 183, арк. 1.

²⁵ Енциклопедія українознавства / Під ред. В. Кубійовича.— Т. 5.— С. 1837.

²⁶ Галаган М. З моїх споминів.— Львів, 1930.— Ч. IV.— С. 118—119.

²⁷ Республіка.— 1919.— 4 лютого.

„були загалом добрі”²⁸. Про становище у Закарпатській Україні інформував голова її Центральної народної ради М. Бращайко. Він повідомив про резолюції зборів у Хусті, учасники яких одностайно висловились за злуку всіх українських земель, що були у складі колишньої Австро-Угорської монархії.

Спеціальних ухвал нарада не приймала. Однак були визначені завдання для української дипломатичної місії: „підтримувати домагання наших закарпатських братів щодо злукі всіх українських земель”²⁹.

Предмет суперечок між українським та угорським урядами був дуже швидко усунений. Уже 5 лютого справа приєднання Карпатської України до Чехо-Словацької Республіки була позитивно розглянута на Паризькій мирній конференції³⁰. Напередодні, ще в січні 1919 р., США та країни Антанти дозволили Чехо-Словацькій Республіці оккупувати західну частину Закарпаття, а в квітні — усю територію краю³¹.

Через невдачі українських державницьких змагань у 1919 р. карпатські українці мали до вибору: обіцяну угорцями автономію „Руської Країни“ або автономію в Чехо-Словацькій державі. Довготривале перебування під угорським пануванням породило негативне ставлення до угорської державності. А тому закарпатські українці сбрали другий варіант. За Сен-Жерменським договором Карпатська Україна отримала широку автономію, хоч і формальну, як показав подальший хід історичних подій. Уряд Чехо-Словацької Республіки навіть усупереч договору з представниками Закарпаття погодився на розшиматування краю на три частини: східні окраїни Мараморошчини з Сигітом зайняла у 1919 р. Румунія, західну частину прилучено до Словаччини. Адміністративно була відокремлена лише східна Карпатська Україна з містами Мукачевим, Береговим, Хустом та столицею містом Ужгородом. Цьому територіальному формуванню була надана офіційна назва „Підкарпатська Русь“.

Отож, звернемось безпосередньо до документа, якому присвячене наше дослідження. Він був виявлений у Центральному державному історичному архіві України у Львові серед матеріалів, які належали академікові Кирилові Студинському³². Звіт надрукований на чотирьох машинописних аркушах з обох боків, засвідчений власним підписом Т. Окунєвського. Про те, як потрапив цей документ, та ще й перший його екземпляр, до К. Студинського, ми можемо лише здогадуватися. Документ є розповіддю Т. Окунєвського про його подорож до Будапешта, здійснену за завданням Державного Секретаріату ЗУНР, та враження від неї. Він описує свої зустрічі з представниками різних верств угорського суспільства та подає їх ставлення до спроб галицького уряду силово повернути втрачені землі, а також загалом до питання Української державності. Аналізуючи ситуацію, що склалася, Т. Окунєвський приходить до висновку про необхідність встановлення союзницьких відносин між обома державами, котрі могли б принести обидвом сторонам велику користь.

Документ публікується мовою оригіналу, з певними незначчими змінами, які полегшують його читання. А саме: замість букв „э“, яка вживався у тексті документа на позначення букви „е“, подаємо останню; а замість „и“—„ї“.

Зоя БАРАН

²⁸ Галаган М. З моїх споминів.— С. 120.

²⁹ Там само.— С. 121.

³⁰ Стерчо П. Карпато-українська держава.— С. 20.

³¹ Історія Української РСР.— Т. 5.— С. 536.

³² Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 362, оп. 1, спр. 29, арк. 11—14.

ДОДАТОК

Будапешт, дnia 1 лютого 1919 [р.]

Звіт

д[окто]ра Теофіля Окунєвського з поїздки до Будапешту, в справі прилучення Угорської Руси до Соборної України

Коли я 20/1 с[его] р[оку] завізваний Секретарятом прибув до Станиславова і довідався, що після неудавшоїся нашої експедиції до Сиготу і Мункачу, плянується дипломатична місія до Будапешту з тою самою цілею прилучення Угорської Руси до України, то мені було ясно і се заявив я в Секретаряті, що місія ся є тепер неможлива, бо коли мо ся раз пустили на воєнну експедицію, то треба показати силу і силою взяти, що уважаєм за слушне.

Колиж сили нема то пертрактувати тепер з Правителством Угорським о видачі 14.000 кв[адратних] кільометрів дотепер угорської нездобутої, а від 1000 літ до Угорщини належачої території¹, се річ що найменче не серіозна.

Завізваний пораз другий до Станиславова мав я на розговір з Секретаріатом в справі моїй місії всего пів години, та всеж вспів дістати від Президента Секретаріату нову директиву: „Коли не можливе прилучення Угорської Руси до України, то хоть добути права для аутономних Угорусів“.

І з цею директивою поїхав я 24/1 до Будапешту. По дорозі стріча з угорським офіцером генерального штабу, що дала мені можливість заглянути до душі мадярської і розпізнати, яким відгомоном відозвалась там наша експедиція до Мункача і Сиготу. Капітан сей чоловік молодий, інтелігентний не потрібуючи нічого укривати сказав мені цілком явно: ся експедиція, а ще більше скоре зліквідуванні єї се одинокий ясний пробліск в нашій темряві, се луч надії, що ми ще щось можем і ми пйдем по сій дорозі дальше. Ми не будемо виставляти регулярного війська, а просто маси народні трохи зорганізовані — жандармерия — подекуди — як треба буде то і офіцірами в цивільнім убранию — от в роди банд, за котрі правительство не потребує принимати відвічальності, так що обсадимо і стиснемо непрошених на нашій землі гостей, що з них незабавки і ноги не стане. Тепер черга на Седмигород. Тим Румунам ми не простимо².

Друге характеристичне оповідання по дорозі з Лавочного до Мункача:

В 2—3 дни після того як зліквідовано нашу експедицію на Угорській Русі³ заїхали з Угорської сторони до нашого Лавочного 2 панцирні танки з машиновими крісами і 60 людьми залоги. Капітан Маркович висів на дверці в Лавочнім, привзвав до себе нашого офіцера і в рішучім тоні заявив ему, що сим разом обійшлися Мадяри з нашими жовнірами дуже членно розоруживши лиш їх і відставляючи за границю, але коли би такі необдумані експедиції мали ще раз повторитися, то стріча мадярського народу буде уже інъша. Капітан Маркович пйшов відтак остентаційно натимже дверці Лавочнім до реставрації, зів преспокійно обід і по 2 години відіхав.

Та тої самопевності, котру я стрічав по дорозі до Мункача у самім Пешті, я уже не видав.

Пешт знаходився ще під гнітом упокорення від присутності чужо-сторонних військ, гордих спокійних французьких і англійських офіцірів, тай під впливом глібокого розчаровання напрямом політики Каролія⁴. Президент Каролій, як відомо, здався всеціло на слово і честь антанти, що територія угорська буде не нарушена. А тимчасом антанта дала при-зволення занимати чехам всю північну-західну територію від Прешбурга по Унгвар⁵. Румунам по Тису, а Серbam — Банат. Мало того. Всі ті народи, а особенно Румуни перейшли признані їм демаркаційні лінії і повдиралися поза ню в територію угорську. Душність неможлива, від котрої був Каролій цілком в праві всклікнути перед нашого президента Петрушевича, що можливо, за 2 неділі він повисне на Будапештенській ліхтарні⁶.

Та якраз в пору мого приїзду до Пешту наступив зворот.

Від стола париської конференції відозвався могучий голос Вільсона, котрий забороняє народам входити насильно в чужі території і творити перед конференцією будь-тоби довершений факт⁷, в слід за чим завізвав представник Франції у Пешті підполковник Вікс⁸ репрезентантів чехів і румунів і приказав їм уступити своїм військам поза демаркаційну лінію.

Пешт відітхнув, якби по тяжкій горячці. Правительство Каролія відітхнуло, здається на слово честь і ласку антанти, здавалося принести якусь користь і як здавалося не було пустою фразою.

Для мені і для напряму моєї місії була ся хвиля в Пешті рішаюча. Я пересвідчився твердо, що хоча занимати Угорську Русь муситься мати одно з двох, або величезну силу, котраби не боялася ані Угорщини, ані Антанти — або що найменше призволення антанти.

Ані одного, ані другого за нашими претенсіями не було... (підчеркував се в часті і підполковник Вікс, питуючись нас, т. є. президента Петрушевича і мене як ми стоїмо з антантою, і чи не моглиби ми до неї зближитись). А скоро наше діло так стояло, скоро ми від антанти жадного призволення до окупації не дістали і після берестенського договору⁹ — без якихсь нових жертв ледве чи і в будучності дістанем, скоро наша сила така, щосьмо далися виперти з Перемишля і Львова¹⁰, а тепер свіжо з Сиготу і Мункача, то тепер жадати уступлення Угрів на підставі одної Вільсоновської і то досить неясної теорії, бо она на рівні ставить національну як і господарську принадлежність даної території, представилося мені під дану хвилю зовсім неможливим.

Я почав тому всеціло орієнтуватися в другу сторону добуття волі і автономії самим Угорусам — без всякої військової окупації з нашої сторони.

І всім напрямі знайшов я дійсно дуже вдячне поле і всьо ішло якби „з платка“. Замкнені з заходу і з півночі поляками¹¹, зі всходу заперті Румунами, а можливо ще незабавки большевиками, ми знайшлися очевидно в мішку. Одинокий міст, одиноке вікно до західної Європи се наша Угорська Русь се неоцінений міст поміж Ясенням а Угоком, котрий ще може розширити в будучності від Кірлібаби до Мушини. Угорщина заперта з полудня від вічності єї ворогами потребує також доконче виходу із свого мішка, щоби не задушитись, потребує до загину сего мосту на всхід звідки они перед 1000 роками до Панонської долини перейшли.

Звідки чоловік вийшов, туди і стремить. І тому то я знайшов безко нечну приклонність для нашої злуги інтересів у всіх пештенських сфер котра не проявляючись лиши ярко тут і там з тої причини що давні взгяди на Польщу, на котрі однак тепер всі молодші дивляться як на легенду наказували їм деяку здержаність.

Нагромаджені в Пешті міліардові капітали і тисячі фахових робітників потребують виходу і культурного заняття.

Они формально просять до нас оферуючи нам свої послуги під найстисливішою нашої контролею. Мирні люди шукають для себе і свого капіталу мирного заняття і коли ми сю течію належито зрозумієм, то можемо вже в найближчі будучності принести нашій землі і нашему народові безконечні добра. Та навіть єже тепер в сій війні з Поляками і большевиками може нам Угорщина і то лише Угорщина принести неоцінені користі. Амуніцію, арматуру одіж чоботи, всео вже тепер можемо потягати з Угорщини і лише з Угорщини. Ми при помочи Угорщини зможемо зліквидувати війну на два фронти. Не розуміти сего і починати ще війну на третій фронт рівналибся національному самоубійству.

Надходить весна а з нею відбудова нашої землі і відбудова рільничі. Угорщина може достарчити нам машин, може достарчити з полудневої частини кукурудзи, конюшини і ячменю а на предновку ранної картофлі і ярини. Інтерес в зелектризованню желізниць ідучих через Карпати вспільній. Спільний наш інтерес в урегульованню гірських рік, а дальше в урегульованню рік, що пливуть з одної сторони до Дунаю а з другої сторони просто до чорного моря.

Інженери угорські звісні з того і за границею научилися будувати сотки мостів через Дунай, Тису, Морош і можуть нам чудесну послугу зробити при регуляції Дністра і при будованні мостів через Дністер і его допливів. Боячись винародовлення нашої нації через мадярського інженера або робітника так як боялисъмося винадгородження через польських інженерів і робітників абсолютно нема чого.

Угорщина зломана в сій війні окружена морем славянським може в індустріальнім напрямі в найближчих століттях супроти нас відограти хиба лише ролю Греції і побідженої Римом, але загрожувати нікому вже не може навіть угорським Русинам вже ні.

Не умоляма судьба Угорщини розтаяти вже в невдовгім часі в славянськім морю і віддати славянам ту землю, которую перед 1000 роками від них забрала, се немезіз¹² історична, которую ніхто не здергить, а розходиться тепер лиш о те, щоби уміти розумно використати велику історичну хвилю.

В угорськім народі тліє ще тепер іскра рицарськості, хто мадярови подасть руку в нещастю той може числiti на его вдячність. Хто перший подасть Угрови руку в сім великім нещастю національнім, той унаслідить его майно і ті лучші сторони его душі, котрі безумовно в нім ще тепер тліють.

А коли б ми на сю дорогу вступили і булиби тими, котрі перші подали їм руку і не жадали від мадяра обкроєння его території, то вже першим наслідком було б забезпечення впливу нашого на угорську Русь і культурний доступ нам до тої країни.

Автономія угорської Руси булаби тоді запевнена, а міст той через Карпати бувби однако нам дорогим як і мадярам.

Мостом тим переїзджалиби ми в західну Європу і мадяри моглиби тим мостом перевозити сирий матеріал для своєї індустрії як желізо з Кривого Рога, лен і цукор з України.

Нам же не було би грізне заперта Границі Поляками і Чехами, котрі то послідні показались непомирні в своїй експансії.

І ще один атут малибисьмо в своїх руках.

Найтяжчим ворогом Угорщини являються тепер Румуни і для нас є вічні вороги¹³. Загрожують нашу землю в Бессарабії, Буковині і на Угорській Русі коло Сиготу. Звідти і спільність наших і угорських інтересів в заграницій політиці, коли я про се говорив в генеральному штабі в Пешті, то їм очі заискрилися, на сі мої слова они самі указали мені на нас через Кірлібабу, звідкиби наші буковинські гуцули малиб спад до Сиготу, колиб і сю землю не загрожували Румуни.

Отже інтернаціональні, економічні і культурні взгляди пруть нас не до війни з Угорчиною, але до настислійшої злукі з Угорчиною.

Нажаль не мав я від моого правительства повновласти розвинути яку діяльність в тім напрямі і для того однотижневу бутність мою в Пешті зужжив на інформаціях і на півофіційному навязуванню зносин з міродатними правительственними торговельними і військовими кругами.

Перші то є правительственні цивільні влади показалися мені здережати супротив неясного дотепер становища нашого правительства і з огляду як мені заявляли на давні добре сусідські зносини з Польщею. Другі і треті то є круги торговелні і військові мене всюди з відкритими раменами і відкритою душою стрічали.

Кождий крок мій, кожде слово стрічалось тисячним акордом і відзвоном. Одно слово мое, що угорський міністер рускої країни має в королівській палаті не відповідаюче его становищу уміщення, бо оно темне і низьке спонукало угорське правительство, щоб міністерство то зараз же на другий день помістити в чудових палатах парламенту угорського. Міністерійний референт Стрипський¹⁴ формально молив мене о всі книжки шкільні від букваря до 8 кляси, дальнє словар юридичний (Костя Левицького¹⁵) і словар Желехівського¹⁶ і молитвенники наші.

Міністер Сабо хотячи доказати мені віротерпімість правительства свого і зміну системи угорського правительства супроти наших людей на Угорщині обявив мені, що казав відкрити православні церкви в околиці Сиготу, котрі що недавно в сиготськім процесі зважались за „Гохферат“¹⁷. Секційний шеф Стрипський просив мене, щоб я указав на недостачу їхнього автономічного закона і всказав стежки, котрими руська Країна [в] найближчі будучності розвиватися малаб.

Робота в сім напрямі культурного і економічного розвитку Руської Країни показалась мені дуже вдячною і в будучності принесла б плоди. Робота ся повинна б бути по моєму дороговказом для тих, котрі би по сій і тамтій стороні карпат бажалиби злукі угорської Русі з Україною.

Нарід угро-руський до той злукі ще зовсім не підготований.

Вся інтелігенція звязана культурними економічними інтересами з Угорчиною потягла б ще сегодні за собою безумовно більшість народу і евентуальний плебісцит показавби по моєму відемний в нашу сторону результат.

Географія історій і тепле сонце мають більші права як приналежність крові притніченої 1000 літною історією.

По моєму треба ще два або 3 поколінь праці, а відтак доперва покаже нам чи народ угорсько руський брати до себе чи противно нам самим іти до него взглядно через єї землю до теплішого сонця і до тихого Дунаю на встречу южним словянам.

Д-р Т. Окунєвський

ЦДІА України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 29, арк. 11—14.

ПРИМІТКИ

1. „[...] Від 1000 літ до Угорщини належачої території” — під час міжусобиць, що почалися після смерті київського князя Володимира у 1015 р., угорський король Стефан I захопив Закарпаття, а його син Емеріх мав уже титул „князя русинів”. З того часу з короткими перервами за кн. Лева Даниловича до 1918 р. Закарпатська Україна входила до складу угорської держави, становлячи її прикордонну область на півночі.

2. „Тим Румунам ми не простимо” — за умовами таємної угоди представників Румунії з країнами Антанти, підписаної 17 серпня 1916 р., за участі у війні проти держав Троїстого союзу Румунії були обіцяні Буковина (без північної області), Трансильванія і частини Баната (Краткая история Венгрии.— С. 310). 9 листопада 1918 р. Румунська національна рада Трансильванії в Араді направила меморандум угорському урядові, у якому заявила, що бере всю повноту влади над заселеними румунами територіями, що раніше не входили до складу Румунії. Угорсько-румунські переговори з цього питання, які розпочалися згодом, не дали жодних результатів. I 20 листопада Румунська національна рада Трансильванії урочисто проголосила приналежність населених румунами територій Трансильванії та ряду прилеглих районів до Румунії. Через три дні румунська армія перейшла кордон і на кінець листопада просунулася до демаркаційної лінії, встановленої Белградською конвенцією. На цій території проживало понад мільйон угорців. 2 грудня Франше Д'Еспере дав дозвіл начальникові генерального штабу румунської армії Презану зайняти трансильванські міста. Так почалось просунення румунських військ на захід від встановленої Белградською конвенцією демаркаційної лінії. На середину грудня румунська війська зайняли Секейський край і комітат Бестерце-Насод. На середину січня 1919 р. румунська армія вийшла на лінію Сигіт—Надьбаня—Зілах—Чуча—Башкож. Далі цієї лінії в період існування національної республіки румунська армія фактично не просунулась, хоч дуже частими були дрібні сутички. Місто Арад, у якому дійшло до кровопролитних сутичок між угорцями і румунами, зайняли французькі війська (Істория Венгрии.— Т. 3.— С. 72—73).

3. „[...] Після того як зліквідовано нашу експедицію на Угорській Русі” — мова йде про 20-ті числа січня 1919 р.

4. „[...] Під впливом глібокого розчарування напрямом політики Каролія” — унаслідок суперечностей, що виникли між Румунією та Королівством сербів, хорватів і словенців (КСХС) через Банат, сюди були введені французькі війська. Французи зайняли 10 грудня 1918 р. і місто Сегед (Істория Венгрии.— Т. 3.— С. 73). Таким чином, на середину січня 1919 р. під владою угорського уряду залишалася приблизно територія сучасної Угорщини без Сегеда і Печа, але з Бургенландом, Закарпатською Україною і західною частиною Трансильванії до Чуча. Усі ці події похитнули авторитет угорського уряду.

5. „[...] Антанта дала призволення занимати чехам всю північну-західну територію від Прешвурга по Унгвар” — за дозволом військової місії країн Антанти чехо-словакські війська вже у січні 1919 р. зайняли західну частину Закарпатської України до ріки Уж (Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней.— М., 1988.— С. 297).

6. „[...] Він [Каролій] повисне на Будапештенській ліхтарні” — ймовірно, що ці слова президент М. Каролі міг сказати під час грудневого 1918 р. візиту президента ЗУНР Є. Петрушевича до Будапешта. (Детальніше про візит див. у: Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини.— С. 34).

7. „[...] Творити перед конференцією будь-тоби довершений факт” — 18 січня 1919 р. у Парижі розпочала роботу мирна конференція, покликана виробити умови мирних дого-

ворів між країнами — учасниками Першої світової війни. За основу її проведення держави Антанти обрали програму, викладену президентом США В. Вільсоном у його посланні конгресові 8 січня 1918 р. (так звані „14 пунктів“).

8. Підполковник Вікс — керівник воєнної місії Антанти і США в Будапешті.

9. „[...] Після берестенського договору“ — укладення УНР 9 лютого 1918 р. угоди з Центральними державами у Брест-Литовську радикально змінило її образ в очах Заходу. Це був перший під час війни сепаратний мирний договір, який негативно впливнув на подальше ставлення до Української державності країн Антанти.

10. „[...] Далися виперти з Перемишля і Львова“ — 1 листопада 1918 р. розпочалася польсько-українська війна за територію Східної Галичини, яка проходила зі змінним успіхом. Однак уже 22 листопада Львів був захоплений польськими збройними формуваннями. Українські війська змушені були відступати.

11. „Замкнені з заходу і з півночі поляками“ — наприкінці грудня 1918 р. розпочалася збройна боротьба на Волині. Тут війська Української Народної Республіки на чолі з Директорією змагалися з Червоною армією. Польські відділи зайняли оборонну позицію, а в січні наступного року перейшли у наступ, оволодівши Володимиром-Волинським, а в лютому — Ковелем. Про події на заході України мова йшла вище.

12. Немезіс — грецьке слово, у давньогрецькій міфології богиня відплати, помсти. Тут, очевидно, вживто у значенні „неминучості“.

13. „[...] Румуни і для нас є вічні вороги“ — протягом другої половини XIV ст. румуни з Семигороду, шукаючи пасовищ для своїх отар, переходили Карпати та оселялися в пізнішій Молдавії та Буковині між українськими оселями. 1359 р. воєвода Мараморошани, що підлягала Угорській державі, Богдан I виступив проти угорського короля, вигнав з Буковини угорських урядовців і заснував нову державу — Молдавію, до складу якої увійшла Буковина. За молдавський престол точилася боротьба між румунськими та українськими претендентами. Перемогла румунська династія Мушат, яка панувала до 1552 р. (Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2 т.— Т. I.— К., 1992.— С. 451). У 1634 р. воєводою Молдавії став один з найвидатніших її господарів Василь Лупул, за правління якого посилилась румунізація Буковини. У 1774 р. Австрія, щоб заокруглити свої володіння на сході й забезпечити сполучення Галичини з Семигородом, приєднала північну частину Молдавського Господарства з містами Чернівці, Серет, Сучава. Австрія мотивувала це тим, що вказана територія належала свого часу до Галицького князівства і лише в XIV ст. опинилася під владою молдавських господарів. Новоприєднана територія знову називалася „Буковина“. У 1786 р. її приєднано до Галичини, а з 1849 р. існувала вже як окрема провінція (Полонська-Василенко Н. Історія України.— Т. 2.— С. 333). З перших днів австрійської влади почалася інтенсивна еміграція до Буковини румунів з Молдавії та Семигороду. Ця еміграція, а також сфералізацією дані румунів австрійському урядові сприяла тому, що в австрійців склалось уявлення, ніби Буковина взагалі є румунською країною, і в школах цього краю почали впроваджувати румунську мову. Адміністративні посади займали румуни, які інтенсивно румунізували Буковину. У 1861 р. Буковину визнано „коронним краєм“ Австрії з титулом воєводства. Фактично автономні інституції перебували в руках румунів та німців. У 1878 р., внаслідок російсько-турецької війни, румунські воєводства — Молдавію та Волощину — об'єднано в незалежну державу — Румунію, яка у 1881 р. стала королівством. Румуни в Буковині прагнули прилучення до Румунії (Полонська-Василенко Н. Історія України.— Т. 2.— С. 334—336). Національне відродження, яке переважала Буковина з 1884 р., не виходило за рамки австрійської конституції й обмежувалося питаннями освіти, літератури, господарства. Напередодні Першої світової війни у політичному житті Буковини відбулися зміни. Значна частина українського суспільства не погоджувалася з лояльною політикою щодо австрійського уряду, орієнтувалася на Київ і пратнула до відокремлення від Австрії.

Буковина вислава своїх представників на збори Української Національної ради 18 жовтня 1918 р., а 25 жовтня заснувала свою делегатуру УНРади — Український крайовий комітет у Чернівцях (Полонська-Василенко Н. Історія України.— Т. 2.— С. 511). Однак Буковина була надто слабкою для боротьби з румунами. 11 листопада 1918 р. румуни заволоділи Чернівцями. Сен-Жерменська конференція 1918 р. визнала всю Буковину за Румунією.

14. Стрипський Гіядор (1875—?) — етнограф Карпатської України, зберігач фондів угорського Національного музею в Будапешті, до 1923 р. шеф секції міністерства освіти й національних меншин в Угорщині, дійсний член НТШ, редактор часопису „Україна“,

присвяченого українсько-угорським взаєминам, що почав виходити з 1916 р., та „Русско-Української Правди“ (з 1919 р.), перекладач з української мови на угорську творів української літератури, зокрема, „Слова о полку Ігоревім“ (Онацький Є. Українська мала енциклопедія.— Кн. 15.— Буенос-Айрес, 1959.— С. 1851).

15. Левицький Кость (1859—1941) — адвокат, перший президент Крайового союзу ревізійного товариства українських правників у Львові, політик, громадський діяч, дійсний член НТШ та „Просвіти“, організатор багатьох українських інститутій у Львові, редактор журналу „Часопись Правничича“ (1889—1907), автор праць на історичні та правничі теми, серед них „Німецько-український правничий словник“ (було два видання: 1893 р. і 1920 р.). Співзасновник, а згодом голова Української національно-демократичної партії, голова Української національно-демократичної партії, голова Українського парламентського клубу у Відні, сеймового клубу у Львові. У роки Першої світової війни очолював Українську головну раду у Львові, потім Загальну українську раду у Відні. З листопада 1918 р. президент першого Державного Секретаріату ЗУНР (Енциклопедія українознавства /Під ред. В. Кубіковича.— Львів, 1993.— Т. 4.— С. 1268).

16. Желехівський Євген (1844—1885) — лексикограф, учитель гімназій у Переяславлі й Станиславові; його „Малорусько-німецький словар“ (I—II, Львів, 1882—1886; Т. 2 доповнений і виданий Софроном Недільським) спричинився до введення фонетичного правопису в Галичині та Буковині („желехівка“). Словник складений на підставі попередніх українських словників М. Закревського, М. Левченка, Ф. Піскунова, К. Шейковського, етнографічних матеріалів, літературних творів XIX ст. та записів народної лексики. У його укладанні взяли участь близько 90 чоловік. Словник становив першу багату збірку лексики, зокрема південно-західних говірок, правда, без подання місцевостей запису та фразових прикладів (Див.: Енциклопедія Українознавства.— Т. 2.— С. 667. Листвування українських славістів з Францом Міклошичем / Упорядник та автор передмови І. С. Свенціцький, археографічне оформлення, примітки... О. А. Купчинського.— К., 1993.— С. 121—140).

17. [...] В сиготськім процесі зважались за „Гохферат“ — у перекладі з німецької означає „державна зрада“.Період 1900—1914 рр. позначився різким посиленням угорського гніту у Закарпатті. Шкільні закони 1902 і 1907 рр. вводили угорську мову до церковних шкіл, унаслідок чого зугорщено все шкільництво. У сфері церковного життя у 1912 р. з частини парохій Мукачівської і Пряшівської єпархій створено Гайдудорозьку єпархію, де введено угорську богослужбову мову. За підтримкою пансловістичного діяча з Петербурга графа В. Бобринського почалася у Закарпатті агітація за „православіє“. (Енциклопедія Українознавства.— Т. 2.— С. 719—720). Угорська влада придушила цей рух, а на процесі в Марамороському Сигіті (грудень 1913 — березень 1914 р.) засуджено до ув'язнення 96 селян, переважно з Хустщини, на чолі зі священиком Олексієм Кабалюком. Обвинувачені протягом кількох років, починаючи приблизно з 1910 р., організовували таємні відправи за православним обрядом, у яких молилися за російського царя, агітували проти католицизму, уніатства. Прокурор Андор Іллєш звинуватив цю групу і в державній зраді („гохферат“), зв'язках з чужою державою — Росією та в отриманні допомоги від зовнішніх ворожих Угорщині сил. Цей процес мав широкий розголос у європейській пресі як перший значний політичний процес у Закарпатті (Маркусь В. Російська імперія і Закарпаття // Бача Ю., Ванат І., Маркусь В., Мишанич О., Чучка П. „Карпаторусинство“: історія і сучасність. Доповіді на I конгресі Міжнародної асоціації україністів (Київ, 27 серпня — 3 вересня 1990 р.) та I конгресі Республіканської асоціації україністів (Київ, 20—23 грудня 1990 р.)— К., 1994.— С. 19).